

MELLÉKLETEK

Meg kell kövessem a T. Olvasót, hogy Somogyi László emlékiratai és más alkotásai után becsatoltam még három szerény tanulmányomat, amelyek témájukban csatlakoznak a holokauszt idején történt eseményekhez. Ezeket mind bemutattam szakmai tudományos ülészakokon, megjelentek szakfolyóiratokban, illetve már nyomdában várják megjelenésüket.

Sajnos a hivatalosan „nemzetidegennek” nevezett emberek, a deportáltak és elpusztítottak etnikai szempontból *magyar* zsidók voltak, akik asszimilálódtak a magyarságba. Ez a megállapítás városunk zsidóságára vonatkozik. De ugyanez érvényes mindazokra, akik akár hol más európai nemzetek közösségében éltek életüket.

A korabeli politika az embereket nem etnikai, hanem vallási alapokon különböztette meg. Ha csak a helyi zsidó gyógyszerészek névsorát nézzük, láthatjuk, hogy a néhai kollégáink becsülettel teljesítették kötelességüket a hazájukkal szemben, az első világháború idején, akik kitüntetésekkel tértek haza és megkülönböztetés nélkül szolgálták ki betegeiket, vásárlóikat, támogatták a két világháború között a magyar szervezeteket és pártokat, s jótékonyági akciókat. Mi lett volna, ha a modern időkben differenciát tettünk volna a katolikusok és protestánsok között, mert az előbbieket gyónnak és böjtölnek, az utóbbiak pedig nem élnek ezekkel a szentségekkel és gyakorlatokkal.

Őszintén remélem, hogy ezek a tények és körülmények ki fognak derülni a három tanulmányból, és elérik céljukat: a holokauszt kollektív emlékezetének ébrentartását, hogy hasonló tragédiák ne történhessenek meg még egyszer.

dr. Budaházy István

Egy adásvételi „megállapodás“ 1944-ből Nagyváradon

Szabó Ferenc (1900–1961) gyógyszerész nagy gonddal összegyűjtött és halála után gyermekei által tovább is kitűnően megőrzött dokumentumok tanulmányozása [1, 2] közben, egy adásvételi *Megállapodás* tervezetének két példányára bukantunk [3], majd később megkaptam egy kéziratot, illetve géppel írt *Ajánlatot* is [4, 5]. Arról, hogy Szabó Ferenc 1944-ben „megvásárolta“ a nagyváradai Kígyó patikát annak akkori tulajdonosától, *Reisz Istvántól* (1885–1944) tudomásom volt a Vénygyűjteményébe beírt feljegyzéseiből és az utódaitól kapott szóbeli információ alapján.

Akkor más céllal tanulmányoztam Szabó Ferenc hagyatékának egy részét és nem elemeztem alaposabban az idézett szerződéstervezetet. Első bekezdése alapján elfogadtam és tanulmányaimban így is írtam le, hogy egy valódi adásvételi megállapodásról van szó [1, 2]. Most visszatértem a *Megállapodáshoz* (ez a címe a tárgydokumentumnak – B. I.). A legutóbbi időben, már a tanulmány befejezése után, ifj. Szabó Ferencz úr jóvoltából újabb, a témával kapcsolatos dokumentumokat tanulmányozhattam [6].

A *Megállapodás* figyelmes elolvasása után az adásvétel valóságos voltával kapcsolatban erős kételyeim támadtak, mert a tranzakció után is az eladó, Reisz István megőrzi szinte minden jogát a gyógyszertár vezetésében és beleszólását annak egész tevékenységének irányításába, mind szakmai, mind gaz-

dasági szempontból. Ezt a meggyőződésemet megerősítette, szintén a dokumentumok között talált hivatalos levél, amiről később beszélünk [7].

Feltételezésünk szerint ez a megállapodás egy tipikus példája lehet azoknak a színlelt szerződéseknek, amelyekkel a magyarországi „második zsidótörvény“ néven elhíresült 1939. évi IV. törvénycikk, a zsidóságot ellehetetlenítő előírásainak megkerülésével próbálták az érintettek javaikat, vagyonukat, a mi esetünkben gyógyszerárainkat a háború utáni időkre átmenteni azáltal, hogy tulajdonjogukat árja kollégákra ruházták át. Tették ezt annak ellenére, hogy a hatályos törvények szerint: „Nem kaphat [...] az első bekezdés alá eső egyéb jogosítványt az, aki a maga neve alatt zsidó részére kísérelte meg az engedély, illetőleg a jogosítvány megszerzését“ [8].

Jelen tanulmány célja:

- a hasonló szerződések kialakulásának, történelmi kereteinek, törvényi háttérének feltárása és
- a tárgydokumentumok előírásainak elemzése, bizonyítandó annak irreális, fiktív jellegét.
- összehasonlítjuk a Szabó Ferenc által megfogalmazott Ajánlás szövegével [4, 5], illetve a nagyváradi Szent István gyógyszerár bérletére vonatkozó szerződéssel is [6].

A Megállapodás létrejöttét megelőző történelmi helyzet és törvényi keret

Az antiszemita érzelmeknek és megnyilvánulásoknak évszázados történelme van Európában. A 19. század 70–80-as éveiben ezek újra felbukkantak Németországban és Ausztriában és innen rövid idő alatt terjedt el a környező területekre. Így például 1892-ben Bukarestben „megalakult a Gyógyszerári Asszisztensek Társasága. [...] Ennek nacionalista és zsidó-

ellenes irányultsága volt, az alapszabály 3. pontja értelmében a Társaság nem engedett sorai közé zsidószármazású tagokat“ [9].

Az első világháború után az antiszemitizmus igen virulensen volt jelen Bécsben és egyre nagyobb területeket hódított meg a környező országokban. Így 1920-ban Romániában már megjelent az első zsidótörvény [10] és Magyarországon is bevezették a rosszemlékű numerus clausust.

Nagyvárad is, mint a trianoni szerződés megannyi erdélyi szenvedő alanya, 1920-tól Romániához lett csatolva. Ebben az időben, a városban 16 gyógyszertár működött. Ezekhez adódott még az a négy vagy öt, amelyeket a két világháború közötti időben alapítottak [11, 12].* Ezeknek a gyógyszertáraknak több felét zsidó származású gyógyszerészek vezették. Az 1944-ben létező húsz gyógytárból tizenegynek volt nem árja tulajdonosa). Így a nagyváradai patikatulajdonosok jelentős részét közvetlenül érintették a zsidóellenes intézkedések.

Rövidesen megjelentek a zsidóság megfélemlítését célzó megnyilvánulások és pogromok. Itt csak a Nagyváradon megedett jelentősebb antiszemita eseményeket ismertetjük röviden:

1924 márciusában, egy éjszaka betörték az akkori főrabbi lakásának ablakait, a Főutcán pedig egy zsidó kereskedő kirakatai és más zsidó üzletek üvegreklámjai estek az erősödő antiszemitizmus áldozatául. Alig két hónap múlva a nagyváradai állomáson két fiatalember brutálisan inzultált két zsidó kereskedőt [13].

1927 decemberének elején, a városban gyűlt össze több száz jobboldali szélsőséges román fiatal egy „kongresszus” ürügyén, ami egy antiszemita pogromba torkollott. Ez volt a váradi „kristály-éjszaka”. Ennek folyamán zsidó üzleteket

* A szám azért bizonytalan, mert az egyik gyógyszertár megszakítással működött.

verték szét, megszentelték hat zsinagógát, újság-szerkesztősegeket támadtak meg ahol dokumentumokat és könyveket égettek el, súlyosan megsebesítették a randalírozóknak ellenálló Weiszlovits Emil szállodatulajdonost. „Szétrombolták ezt a csillogó, szép várost, homályba borítva a törökdülés előzményeit, [...] nem kímélve a gyógyszertárakat sem“ [10, 13, 14, 15]. Mindez történt öt évvel Hitler megjelenése előtt a politika színpadán.

1930-ban ismét betörték egy zsinagógába és felgyújtották azt. 1936–37 után a nagyváradi zsidóság is aggodalommal figyeli a Romániában egyre erősödő szélsőséges, idegengyűlölő megnyilvánulásokat, ami különösen az egyre jobban aktivizálódó és erősödő Vasgárda tevékenységének tudható be.

Közben a sajtóban idegenellenes és uszító cikkek jelennek meg. Így a váradi Szabadság című napilap 1938. február 9-i számában A román gyógyszerészek olcsó kölcsönt kérnek a kormánytól cím alatt, a következőket írja: „A keresztény román gyógyszerészek nemzeti egyesülése elérkezettnek látja az időt, hogy a román elem visszakerüljön jogaiba. A gyógyszerészeti pályát készületlen elemek lepték el, akiknek hamis diplomájuk volt. A román gyógyszerészek nem tudnak a zsidó gyógyszerészekkel konkurálni, akik különböző fogásokkal vonták magukhoz a vevőkört. A keresztény román gyógyszerészek helyzetét nehezíti az adó. Állami támogatásért és kölcsönért folyamodnak a Román Nemzeti Bankhoz. A Goga-kormány támogatásáról biztosította a Gyógyszerészek Nemzeti Tanácsát“ [16]. Ezek után jelent meg az egészségügyi miniszter 141861. számú rendelete az orvosi és gyógyszerészeti diplomák felülvizsgálatáról. Még ebben a hónapban „A román sajtó a gyógyszerészek fokozatos romanizálását követeli“ címmel olvashatjuk, hogy: „A közérdekű intézmények 65%-át idegenek tartják kezükben. (Bihar megyében akkor 11 román, 21 kisebbségi és 19 zsidó gyógyszertár-tulajdonos volt.) Ezeket fokozatosan,

rendszeresen kell románosítani. A romanizálást ki kell terjeszteni a gyógyszerészek képzésére is. A Bukaresti Gyógyszerészeti Karon 197 román, 90 kisebbségi és 139 zsidó tanul“ [17]. A Román Királyságban, csak 1940-ben nem kevesebb, mint nyolc zsidóellenes törvény, rendelet látott napvilágot. Ezek közül az egyik, a D 3294/1940. számú dekrétum „a gyógyszertárak zsidóknak történő bérbeadásának tilalmáról“ szól [18].

Az 1940. augusztus 30-i II. bécsi döntés alapján, Észak-Erdéllyel együtt Nagyvárad is visszatért Magyarországhoz és így lakói az érvényes magyar törvények, köztük „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról“ című, az 1939. IV. törvénycikk hatálya alá estek.

Ez a törvény már megjelenése előtt közös akcióra készítette az anyaországi zsidó vallású, illetve zsidónak minősített keresztény gyógyszerészeket, amikor más szervezetekhez (például az egykori magyar hadifoglyok, a Pénzügyi Tisztviselők Országos egyesülete stb.) hasonlóan „könyörgő panaszirattal és tiltakozással fordultak“ Ravasz László református püspökhöz mint felsőházi taghoz, közbenjárását kérve a legmagasabb jogalkotó fórumon, a törvénytervezet vitáin. „Ők (a gyógyszerészek – B. I.) a törvényjavaslat 12. paragrafusára ellen tiltakoznak, amely kimondja, hogy a hatósági engedélytől függő jogosítványokat öt év alatt szándékoznak a zsidóktól elvenni. A javaslatot szörnyen igazságtalannak érezték, miután »ez beleütközik a törvényen és a magántulajdon szentségén alapuló jogállam fogalmából fakadó sarkalatos jogelvekbe«. Kérik a püspököt, a javaslat tárgyalása folyamán emelje fel szavát az őket ért igazságtalanság ellen“ [19]. A kérésnek, sajnos, nem lett fogantatja, mert a Felsőház után a Képviselőház is megszavazta a törvényt és a kormányzó ellenjegyzésével életbe is lépett.

A törvénynek a gyógyszerészeket is érintő cikkei közül idézzünk néhányat:

„[...] hatósági engedélytől függő, hasznot hajtó, olyan egyéb, jogosítványt, amelynek engedélyezése vagy engedélyezésének megtagadása a hatóság szabad mérlegelésétől függ, zsidónak nem lehet adni. A jelen törvény hatálybalépése előtt zsidóknak kiadott (zsidók által megszerzett) [...] gyógyszerári jogot a törvény hatálybalépésétől számított három év eltelte után kezdődő öt év alatt meg kell vonni.“ [...]

„Az első bekezdés alapján visszavont gyógyszerári jognak újból engedélyeztetése esetében az új engedélyes köteles a korábbi engedélyesnek, illetőleg örökösének kívánságára a gyógyszerár berendezését és anyagkészletét az Országos Közegészségügyi Tanács megfelelő szaktanácsa által a tényleges viszonyok figyelembevételével megállapított becsértékén átvenni, ezen felül a gyógyszerári jogosítvány ellenértékét is megfizetni. A gyógyszerári jogosítvány ellenértékéül azoknak az összegeknek egy évre eső átlagát kell tekinteni, amelyek az elvonás évét megelőző öt évben a vagyoadó kivetésének alapjául szolgáltak. A becsértéknek és a gyógyszerári jogosítványért járó ellenértéknek a megfizetésére a határidőt, továbbá a fizetés módozatait a belügyminiszter állapítja meg.“

„Reálgyógyszerári jogot zsidó élők közötti jogügylet alapján egyáltalában nem, végintézkedés alapján vagy törvényes örökösödés jogcímén pedig csak abban az esetben szerezhet, ha az örökgyónak egyenes ágon rokona vagy házastársa [...]“

A „törvénycikk egyes rendelkezéseinek a visszacsatolt keleti és erdélyi területen való alkalmazása“ tárgyában a magyar miniszterelnök 1941 márciusában külön rendeletet adott ki, amit „azonnal érvényesítettek Bihar megyében“ is [20]. „Legelőször a Főutcáról és a Bémer térről* távolították el a zsidó kereskedőket, mellékutcákba szorítva őket, [...] bevonták régi éttermek bérletét, iparosok iparendélyét. [...] Aki tehetett,

* Bémer tér – Nagyvárad egyik központi tere (ma Ferdinánd tér).

hogy megélhetését biztosítsa, őskereszténnyel, úgynevezett „strohmannal“ társult, akinek neve mögött ideig-óráig meghúzódhatott“ [21]. „[...] az Ügyvédi Kamara 120 zsidó tagja közül csupán 12 maradhat (egyelőre) pályán [...]“ [22].

A nem „fajtiszta“ gyógyszerészek helyzete tovább romlott. Dr. Rácز Rezső unokájának naplója szerint, sérelmezte, hogy leváltották a helyi gyógyszerész szervezet elnöki tisztségéből csak azért az egyszerű tényért, hogy ő zsidó volt és helyét a szélsőséges nézeteiről ismert Ajtay G. Gyula vette át [23]. Az események jelentősen felgyorsultak Magyarország, 1944 márciusában történt németek általi megszállása után. Nagyváradon március 31-én döntöttek a sárga csillag viseléséről, majd április 30-án elrendelték a gettózást [22].

A második zsidótörvény 12. § értelmében: „gyógyszertári jogot a törvény hatálybalépésétől számított három év eltelte után kezdődő öt év alatt meg kell vonni“ [8]. Ezt szerették volna kikerülni a gyógyszertárak átruházásával Reisz István és sorstársai. A helyi patikákra vonatkozó ismereteink szerint többen megpróbálták ezt az utat járni annak ellenére, hogy az idézett törvény tiltotta a hasonló társulásokat. Az Atlasz Lajos tulajdonában lévő Szent Antal gyógyszertárat Balykó-Bittay Bálint [24, 25]. a Magyar Koronát dr. Rácз Rezső és neje, Kauffman Irén helyett Bácskay Tibor gyógyszerész vezette tovább [23, 26]. Pajor Pál Kleopátra patikáját már 1942-ben Barla Dezső (aki azelőtt az Arany Kereszt társtulajdonosa volt [27]) nevére iratta. Az 1943-ban már Barla szerepel, mint tulajdonos [28]. Pajor volt az egyedüli* nagyváradai gyógyszerész, akinek sikerült visszatérnie a deportálások borzalmaiból és 1945-től ismét a Kleopátra tulajdonosa volt [26]. Hasonló módon

* A tanulmány írása idején csak Pajorról tudtuk. Mai ismereteink szerint hárman tértek vissza. Lásd a Nagyváradai zsidó gyógyszerészek sorsa a holokauszt idején fejezetet.

járt el Mezőné Káin Eszter (Arany Sas gyógyszerár), Szabó Sándor (Hungária), Dr. Raáber Árpád és neje (Szent István), Gálosi Ferenc (Minerva), Sebestyén Artúr (Diana) és mások.

Pop Alexandru szerint „úgy tűnik, hogy 1943-ban Atlasz Lajosnak bevonták a működési jogát“ [26]. Feltehető, hogy a gyógyszerár vezetési jogáról van szó. Erre abból következtethetünk, hogy Heyman Évike leírta, hogy nagyapja, dr. Rác Rezső nem vezetheti a patikáját, de a tulajdonjoga az megmaradhatott.

Arra is volt példa, hogy a magyar hatalomátvétel után dr. Rác Rezső által vezetett patikát elkobozták és egy anyaországi gyógyszerésznek adták át. Így kapta meg vitéz Szepesváry Károly a Magyar Korona gyógyszertárat Nagyvárad főutcáján. Erről is az unoka naplója így számol be: „Egy nap nagyapát felhívták a Városházára, ahol a katonai parancsnok mondta meg neki, hogy nem maradhat a patikában, mert a románok barátja és egy hűtlen zsidó és hogy ezután a Magyar Korona tulajdonosa vitéz Szepesváry Károly [...]“ [29].

A város katonai parancsnoka, vitéz Rajnai vezérőrnagy, egy nappal áthelyezése, illetve a helyi civil adminisztráció megalakulása előtt, egy jelentős „figyelmesség“ – 5000 korona – ellenében visszaadta Rácznak a gyógyszerterét, aminek az előteremtéséért el kellett adni a család zongoráját [23]. De dr. Rác már nem vezethette tovább a patikáját, rábízva azt Bácskay Tibor fiatal gyógyszerészre [26].*

* Ezekről a szomorú, tragikus tényekről, a hatóságok embertelen viselkedéséről, a zsidó családok rettegéseiről képet alkothatunk Heyman Éva naplójából. Ez a „nagyváradi Anna Frank“, 13 éves korában naplójában leírja az 1944. év elejének borzalmait. A napló 1944. február 13. és május 3. közötti eseményeket rögzíti, egy 13 éves kislányhoz képest meglepően érett gondolkozással. Heyman Évike Rác Rezső gyógyszerész unokája volt, és így a naplón keresztül betekinthezünk egy patikus család utolsó heteibe, azokba a megaláztatásokba, amin átment számtalan zsidó család.

Ilyen körülmények között történt meg a Reisz és Szabó gyógyszerészek közötti „adásvétel“.

A Megállapodás: [3]

A fennmaradt két példány gyenge minőségű vagy azóta jelentősen megsárgult, kettéhajtott A3 formátumú papírra, géppel, lila indigó segítségével, egyszerre, több példányban írott szöveget tartalmaz. Terjedelme A4 méretű 5 oldal, az egyik példány utolsó oldala hiányzik. A teljes okirat 17 pontot tartalmaz. A két példányon különböző, talán más-más kéz által írott megjegyzések illetve áthúzások találhatók. Valószínűsíthető, hogy a két fél saját véleménye, óhaja alapján javított bele a gépiratba. Ezeknek a szövege jelentősen eltér a Szabó által fogalmazott Ajánlattól [4, 5]. Sem aláírva, sem keltezve nincsenek, de keletkezésének idejét pontosan behatárolhatjuk [30]. Ugyanakkor bizonyítékunk van arra, hogy mint szerződés alá lett írva és a törvényes utakon bejegyezve.

A továbbiakban csak az érdekesebb és feltételezésünket igazoló részleteket emeljük ki a Megállapodásból.

Miután az okirat megnevezi a feleket, felsorolja mindazt, ami a mellékelt leltár szerint az adásvétel tárgyát képezi („a gyógyszertár, annak berendezése, áruraktárát és laboratóriumi felszerelését“). A következő megjegyzés: „a leltárba fel nem vett és a gyógyszertár, illetőleg a laboratóriumban és tartozékaiban található ingóságok az eladó tulajdonában maradnak, azzal, hogy tetszése szerinti időben szállíthatja el azokat“ – bizonyítja, hogy a gyógyszertárat csak részben írják vásárló nevére, ami így egy szokatlan, megosztott tulajdoni állapothoz vezet.

Érdekesen határozták meg a vételárat is, ami az esetleges (és utólag be is következett) pénzromlást volt hivatva kiküszöbölni. Az első változatban több módon, az évi forgalom

függvényében is megfogalmazták, de az áthúzások, törlések után ez „7000 m. (métermázsza - B. I.) Tisza-vidéki tiszta {79 kg fajsúlyú} búzának az esedékesség idején leendő forgalmi ára“. A búza fajsúlyára vonatkozó kézilég beírt megjegyzés csak a második példányon jelenik meg.

A harmadik pont tisztázza, hogy az eladót a vevő törvényesen alkalmazza. „A gyógyszerárban töltendő munkaideje azonban nincs meghatározva, de minden esetre köteles a gyógyszerár rendelkezésére bocsátani azon jó szolgálatait, amelyeket személyes összeköttetései és tapasztalatai a gyógyszerári üzemre jelentenek.“ A teljes vételár kifizetéséig ez a „jószolgálati viszony“ nem mondható fel, ugyanakkor ezek fejében a vevő „a gyógyszerár bruttó bevételének 13%-át fizeti minden hó 1-én, előzetesen esedékes részletekben. Ezen 13% semmi esetre sem lehet kevesebb, mint egy teljes jogú gyógyszerész általános minimális *havi bruttó fizetésének a 4-szerese*“ (kiemelés B. I.). Ez a pontja a Megállapodásnak akkor is érvényes, ha bármely okból az eladó, mint alkalmazott, bejelentését a hatóságok nem veszik figyelembe vagy az elmarad.

A 4. pont szerint „[...] vevő olyan pénztárkezelőt alkalmaz, *akinek személyéhez eladó hozzájárul* s köteles eladó rendelkezésére bocsátani a gyógyszerár pénztári, forgalmi könyveit és egyéb adatait, titoktartási kötelezettség kikötése mellett“, hogy eladó gyakorolhassa ellenőrzési jogát „járandóságának megállapítása céljából“.

Jogosan vetődik fel a kérdés, hogyan diktálhat az eladó hasonló feltételeket, illetve hogyan fogadhatja el azokat a vásárló, ha valaki valóban megvásárol egy gyógyszerárat.

A hatodik pont mindezt még fokozza, úgy tűnik, mintha a vevőnek nemhogy jogai lennének, hanem szakmai kötelességei is vannak eladóval szemben. Eszerint: „A gyógyszerár mellett lévő laboratórium közös használati joga a bérlet időtartama alatt díjmentesen eladó részére van fenntartva, és

vevő kötelezi magát arra, hogy e gyógyszerértári laboratóriumban, eladó által készítendő és forgalomba hozandó gyógyszerek és egyéb áruk helybeli kiszolgálásában, úgy ő, mint a gyógyszerértár személyzete díjmentesen közreműködik, illetőleg segédkezik.“

A Megállapodást 1944 tavaszán fogalmazták meg. Szabó Ferencnek a vénygyűjteményében található sajátkezű bejegyzése szerint: „A Kígyó gyógyszerértárt megvettem 1944. március 15-én Reisz Istvántól; 1944. április 6-án 254.733/1944 XIII. sz. alatt a B.M. átírta a nevemre a nagyváradi polgármesteri hivatal 6539/944 ápr. 23. sz. alatt kiértésít“ [30, 31].

Szintén a manuálisában, az utolsó oldalon, Dolgoztam cím alatt munkahelyeit írja le. Eszerint a Kígyóban 1944. április 17. és október 8-a között tevékenykedett. Ez utóbbi napon már a város körül volt zárva a „felszabadító“ szovjet csapatoktól és a Szabó család az ostrom elől Nyugat fele menekült [32].

Ajánlatok [17, 18]

Már a tanulmány befejezése után kaptam kézhez az Szabó Ferenc által Reisz Istvánnak tett Ajánlat két példányát és a Szent István gyógyszerértár bérleti szerződését (román nyelvű fordításban), néhány más okirattal együtt.

Az Ajánlat egyik példánya kézzel, a másik géppel lett írva. Ez utóbbi rövidebb (csak mintegy 1-1,5 gépelt oldal), és tömörebben van fogalmazva. Mindkét példány szövege az oldal alján ér véget, a kézirat egy bekezdéssel többet tartalmaz. Ez bizonytalanságot okozhat, hogy teljeseke- így a fogalmazványok?

Fontos kérdés lehet a két okirat időrendisége. Amint már jeleztem egyik sincs keltezve, mégis az a véleményem alakult ki, hogy a Szabó-féle ajánlatok a későbbiek, mintegy válasz a

Reisz István által elképzelt vagy megfogalmazott Megállapodásra.

Miben különböznek egymástól ezek az iratok?

A Megállapodást, stílusából ítélve, minden bizonnyal jogász fogalmazta meg. Szövege hivatalosabb, „bőbeszédűbb“, helyenként terjedős. Az Ajánlatot látszik, hogy egy művelt, hivatalos dolgokban jártas ember, de nem jogász fogalmazta. Kifejezései, mondatai egyenesebben, közvetlenebbül fejezik ki mondanivalóját.

Összehasonlításuk után a Megállapodás szövegével, néhány, annak nem egészen érthető megfogalmazása világosodott meg.

A Megállapodáshoz képest, a gyógyszerárának meghatározására, illetve kifizetésére a vásárló más módot javasol az eladónak. Ezek szerint a gyógyszerár gazdát cserél „egy olyan időben meghatározandó és kifizetendő árért, amikor a pénz értéke stabilizálódik. Ezen időpont az általános békétől számított 2-4 év közötti időben lesz megállapítandó, de semmi esetre sem terjedhet többre, mint a jelen szerződés aláírásától számított 6 esztendőre.“ Az Ajánlatban Szabó az évi bruttó bevétel 1,5-2,5-szörösét javasolja árként. A Megállapodás eredeti (húzás nélküli) változatában 2-3-szoros értéket javasoltak. Ezt javították ki 7000 métermázsa búzára. Hogy árként melyik érték lett beírva, a szerződés eredeti példányának hiányában nem tudjuk.

Mint garanciát, vásárló felajánlott két házat – egyet Nagyváradon, másikat Váradszöllősen és 20 hold első osztályú szántóterületet és kaszálót, amelyek hivatalos becserkéje 250 000 pengő. Hasonlítsuk ezt össze a Megállapodásba foglalt garanciákkal. Ez nagyobb igényeket támaszt a vevővel szemben, mint például: legalább két, „Szabó Ferenc vevőért készfzetői kezességet vállaló“ személy megnevezése és összesen 30 holdnyi „ingatlanokra, külön okiratban keretbiztosított zálogjog lett eladó javára engedélyezve“, „vevő köteles a gyógyszerár és

tartozékainak berendezését, felszerelését és árukészletét biztosítani, amíg a vételár ki nem lesz egyenlítve“ stb.

Szabó gyógyszerész Ajánlata tisztázta a laboratórium használata körüli pontatlan fogalmazását a Megállapodásnak. Ebből megtudjuk, hogy a gyógyszertár mellett működött egy „ipari-laboratórium“, amelyben Reisz gyógyszerész néhány „házi specialitást“ készített. Ezek forgalmazását vállalta, a gyógyszertáron keresztül, ingyenesen Szabó Ferenc, a maga és személyzete nevében. Feltehető, hogy Reisz is részt vett a Nostra mozgalomban és ebből a célból alapította és működtette laboratóriumát. Létezik a Kígyó patika 1944. március 15-i leltára, amelybe felvették a gyógyszertár munkaeszközeit is, de a laboratórium felszerelésére utaló bejegyzést nem találtam [33]. Valószínűsíthető, hogy ezek a Megállapodás elején említett, a leltárba be nem vett ingóságok, amely felett továbbra is eladó rendelkezett.

Az Ajánlat megerősíti azt a feltevést, hogy a hivatalos szerződés mögött, több nem nyilvános, magánjellegű szerződést is kötöttek, mint például: „Reisz István és Szabó Ferenc egymásközi viszonyát a gyógyszertárban egy külön szerződés határozza meg“, lakbérleti szerződés, a garanciák 4-5. pontjaira vonatkozólag „Szabó Ferenc megfelelő kereskedelmi szerződést ír alá“.

A Szent István gyógyszertár bérleti szerződése [6]

Érdemes néhány szóban összehasonlítani a Megállapodást a *Szent István* gyógyszertár, bérleti szerződésével is, amit Szabó Ferenc visszajövele után, 1945 májusában kötött.

A két egyezség – a Megállapodás és a Szent István patika bérleti szerződése – alapjában véve más természetű. Az egyik egy „adásvételi” szerződés, a második egy bérleti megegyezés

volt. Érdekes módon a bérleti szerződésben a bérbeadók – a Raáber család háborút túlélő gyermekei, Anna és Gyula – teljes szabadságot adtak Szabónak a gyógyszertár kezelésében, vezetésében, amit a szerződésben is rögzítettek, a Megállapodásban fellelhető kikötések és túlzott igények nélkül. A szerződést egy Szabó Ferenc által megfogalmazott szándék-levél formájában adta át a Raáber-örökösöknek, akik aláírásukkal igazolták, hogy elfogadják azt. Ebben az egyik kitétel leszögezi, hogy: „Önök kötelesek lesznek erkölcsi biztosítékot nyújtani, hogy segíteni fognak ennek a bérleti viszonynak az akadálytalan és zavartalan működtetésében.“*

Ezek a különbségek is bizonyítják, hogy a Kígyó gyógyszer-tár tulajdonosának (túlzó) biztonságot garantáló követelményei távolról sem vonatkozhatnak egy valóban eladott patikára.

Érvek és ellenérvek

Több érvet és néhány ellenérvet is felsorakoztathatunk feltételezésünk bizonyítására, illetve a vásárlás reális voltának igazolására. Ezek időrendi sorrendben a következők:

- Amikor Szabó és családja, 1945 áprilisának végén visszatért Nagyváradra, az általa bezárt és magára hagyott gyógyszertárt már Surányi Ervin vezette. Ő Reisz István testvérével kötött egyezség alapján vette át a gyógyszertár kezelését [26]. Ez az egyezség is bizonyítja, hogy az adásvétel nem volt reális. Ha az lett volna, Surányinak nem a volt tulajdonos testvérével, hanem Szabóval kellett volna megegyeznie annak használatáról, illetve neki kellett volna átadnia a patikát.

* Ezzel a szerződéssel részletesebben foglalkozik a *Szabó Ferenc* életét leíró fejezet. Ez a szerződés csak a hivatalos román nyelvre fordított változatában van meg, abból kellett vissza-„magyarítani“.

- Szabó Ferenc levélben felkereste Reisz István testvérét is, akinek csak a válaszlevelét ismerjük, 1945. augusztus 8-i keltezéssel.

Ebben úgy tűnik, hogy a válaszban Reisz István testvére kitér a Szabó által fogalmazott kérdések, problémák elől, rámutatva: „hogyan szegény bátyám él-e vagy meghalt, sem én, sem Ön nem tudja. Következésképpen korainak tartom ennek a kérdésnek a tárgyalását. Én remélem, hogy él és megérkezik, és akkor önmaga elintézi ezt a *zavaros ügyet*“ [34]. (kiemelés B. I.).

- Egy újabb és talán döntő bizonyíték a Megállapodás fiktív voltára az a hivatalos levél, amelyet dr. Rodan László és Baran László ügyvédi irodája 1946. június 30-án intéz Szabó Ferenchez. Ebben többek között ez áll: „[...] a távollévő Reisz István *vagyonkezelője* megbízásából van szerencsém felszólítani, hogy a távollévő tulajdonát képező Kígyó gyógyszerár 1944. április 1-től október 1-ig terjedő időszakra való *kezeléséről* szóló elszámolásának megejtése [...]“ végett megjelenni szíveskedjék. A három (B. I. által) kiemelt kifejezés kétségtelenné teszi azt, hogy a gyógyszerár mindvégig a Reisz István tulajdonát képezte, amelybe Szabó Ferencet mint kezelőt alkalmazta.

Feltételezhető, hogy ennek az elszámolásnak a megejtéséhez volt szükség a Kígyó patika pénztárkezelőjének, Keresztes Józsa nyilatkozatára, ami szerint a gyógyszerár napi átlag bevétele 4-500 pengő volt [35].

Audietur et altera pars.

Vannak olyan történések és érvek is, amelyek az adás-vétel reális volta mellett tanúskodnak, de ezek sem tisztázzák az ügyet, ami így, bizonyos fokon, számunkra is zavaros marad.

- Ifj. Szabó Ferenc halála pillantáig meg volt győződve, hogy édesapja valójában megvásárolta a Kígyó patikát. Feltette a kérdést, ha csak egy látszatszerződésről lenne szó, miért

fogott hozzá édesapja a gyógyszerészeti felújításához közvetlen annak átvétele után. Valójában ezt a tényt alátámasztja azokkal a nyugtákkal és elismervényekkel, amelyeket a javításokat elvégző kőműves, asztalos, mázoló stb. iparosok adtak elszámoláskor Szabó gyógyszerésznek, mindegyik külön-külön is több ezer pengő értékben [36, 37, 38].

- Az a tény, hogy Szabó saját dobozokat csináltatott, nem egy bizonyító erejű tény, mert nem használhatta tovább a Reisz-féle címkéket, dobozokat.

- Maga a Reisz I. testvére számára írt (ismeretlen) levél is tartalmazhatott olyan bizonyítékokat, amelyek Szabó Ferenc igazát, a szerződés igazi értelmét bizonyítják, mert a jelzett „kereskedelmi szerződések“ nem tudhatjuk, mit tartalmaztak.

Összefoglalás

Az a feltételezésünk, hogy a Megállapodás valójában egy színlelt szerződés tervezete, aminek segítségével Reisz István megmenteni remélte gyógyszerészeti vállalkozását a háború utáni időkre, a tanulmány során felhozott érvek alapján bizonyítást nyert. Ilyen körülmények között Szabó Ferenc nem tulajdonosa, csak kezelője, bérlője volt a Kígyó patikának. Az is bizonyított, hogy a háttérben más, külön megállapodások fedték a valóságot. Ha ismernénk is az aláírt szerződést, semmi lehetőségünk és biztosítékunk nem lenne arra, hogy bizonyítsuk annak valós vagy színlelt voltát. Él bennem a remény, hogy sikeres levéltári kutatások alapján tisztázódni fog ennek az ügynek a reális alapja.

Ui. Nem új megállapítás, hogy a történelmi témájú studiumokat nem lehet lezártnek tekinteni. Így történt ezzel a 2006-ban megírt tanulmánnyal is. A dolgozat lezárása után ismertem

meg a Várad a viharban című kötetet, amelyben a 215. oldalon ez olvasható: „Reisz István gyógyszerész is hiába hivatkozott mindenkori magyar áldozatkészségére és testvérének a magyar állam hivatalos orvosi karában betöltött előkelő szerepére, órákon át kinozták. Mikor rosszul lett, egy korty vizet kért. Erre behoztak egy lavor piszkos vizet, belepumpálták, míg aztán fuldokolva össze nem esett. Azt a néhány százezer pengőt kutatták nála, amit röviddel előbb eladott Bémer-téri híres Kígyó patikájáért inkasszált” [39].*

* Az idézett eset a „pénzverdének” is nevezett Dréher sörgyárban történt, ahol a tehetős, vagyonos begettózott zsidóktól, a legbrutálisabb, embertelen kínvallatásokkal próbálták megtudni, hova rejtették vagy kinek adták megőrzésre pénzüket, javaikat, ékszereiket.

Irodalom

1. Budaházy I.: *Gyógyszerészet*, 40., 1996, 41–44. o.
2. Budaházy I.: *Crisia (Oradea)*, XXIV., 1994, 441–446. o.
3. *Megállapodás*, gépirat, magántulajdonban.
4. *Ajánlat Reisz István gyógyszerész tulajdonosnak, Szabó Ferenc gyógyszerész részéről*, kézirat, magántulajdonban.
5. *Ajánlat Reisz István gyógyszerész tulajdonosnak, Szabó Ferenc gyógyszerész részéről*, gépirat, magántulajdonban.
6. *Szerződés a Szent István gyógyszerész bérletéről*, magántulajdonban.
7. *Hivatalos levél – dr. Rodan Ladislau és Baran Ladislau ügyvédi iroda részéről Szabó Ferencnek*, magántulajdonban.
8. 1939. IV törvénycikk a zsidók közéleti térfoglalásának korlátozásáról.
9. Lipan, V.: *Revista de Istoria Farmaciei*, nr. 1/15. XII. 2000., 39. o.
10. Indig O.: *A nagyváradi újságírás története*, Bihari Napló kiadása, Nagyvárad, 1998, 98. o.
11. Pop, Al.: *Crisia (Oradea)*, XXIX., 1999, 188–221. o.
12. Péter H. Mária: 98–99. o.
13. Robotos I.: *A vér városa, Nagyvárad*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1995, 872. o.
14. Fleisz J.: *Egy város átalakulása*, Literator, Nagyvárad, 2005, 91–95. o.
15. Borcea, Gorun: 872. o.
16. *Szabadság* (helyi napilap), 1938. február 9., 6. o.
17. *Id.*, 1938. február 28.
18. <http://domino.2.kappa.ro/mj/lex1989.nsf/WebOpenpage?OpenfoSq=1>
19. K. Farkas Claudia: *Zsidótörvények – egy egyházi ember szemével*, <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenel/atfogo/egyhtor/tartalom/htm.1998/06/16>
20. Mózes Teréz: *Váradi zsidók*, Literator, Nagyvárad, 1995, 172. o.
21. *Id.*, 174. o.
22. Indig O.: *op. cit.*, 130–131. o.
23. *Heyman Éva naplója* (román fordításban: *Cât de puțin am trăit*), Ed. Alexa, Bukarest, 49. o.
24. Recepttartó boríték Atlasz Lajos Szent Antal patikájából. Balykó Bitay Bálint gyógyszerész felülbélyegzéssel, a szerző tulajdonában.
25. Bitay Péter úr magánlevele a szerzőhöz.

26. Pop, Al.: *Crisia (Oradea)*, XXIX., 1999, 188-221. o.
27. Koritsánszy O., Löcherer T. (szerk.): *Gyógyszerészek Évkönyve*, 1942, Budapest, 1942, 379. o.
28. Szász T. (szerk.): *Gyógyszerészi Almanach 1943*, Budapest, 1943, 550. o.
29. Heyman Éva: *op. cit.*, 65. o.
30. *Szabó Ferenc vénygyűjteménye*, magántulajdonban.
31. *A BM 254.733/1944. XIII. számú értesítése* (román nyelvű fordításban) - magántulajdonban.
32. ifj. Szabó Ferentz szóbeli közlése.
33. *Leltár lista* - kelt 1944. március 15-én, a Kígyó gyógyszerár átadásakor - magántulajdonban.
34. *Reisz Elek ?/Elemér ? levele Szabó Ferenchez*, 1945. augusztus 8., magántulajdonban.
35. *Keresztes Józsa kézírásos nyilatkozata*, 1946. július 18., magántulajdonban.
36. *Elszámolás*, 1944. június 28., Révész Sándor kőművestől, magántulajdonban.
37. *Elszámolás*, 1944. augusztus 16., Kósa István asztalostól, magántulajdonban.
38. *Elszámolás*, 1944. augusztus 7., ? (olvashatatlan) Lajos, mázoló, magántulajdonban.
39. Katona B.: *Várad a viharban*, TEALA kiadása, Nagyvárad, 1946, 2015. o.

Ez a tanulmány megjelent: *Perspective în practica farmaceutică* (Ed. Universitatății din Oradea, 2005.) 213-220 és Budaházy István: *Aszklepiosz és Hygieia Nagváradon* (Varadinum Script Kiadó, 2008.) 221-234 kötetekben.

Rezumat

Egy adásvételi „megállapodás“ 1944-ből Nagyváradon
Un contract de vânzare-cumpărare a unei farmacii din
Oradea, din anul 1944

Autorul a studiat ciorna unui contract de vânzare-cumpărare, din anul 1944, a farmaciei Kígyó (La șarpe) din Oradea, document aflat în moștenirea lui Szabó Ferenc, una dintre părțile contractante. Din document reiese, că vânzătorul, farmacistul Reisz István, și-a păstrat toate drepturile în administrarea și conducerea farmaciei, față de cumpărător. Pe baza acestor constatări, am presupus că avem de-a face cu un act fictiv, conceput pentru păstrarea, salvarea farmaciei unui farmacist evreu pentru perioada de după război. Cu ajutorul altor documente s-a putut demonstra caracterul fictiv al acestuia, lucru presupus la începutul studiului. Contractul s-a semnat în martie 1944, iar vânzătorul de curând a căzut victima deportărilor.

Cuvinte cheie: vânzare farmacie, Oradea, 1944.

Abstract

A selling contract of a pharmacy Oradea,
from the year 1944

Egy adásvételi „megállapodás” 1944-ből Nagyváradon

The author has studied the draft of a selling contract, dated 1944 of the pharmacz „Kígyó” (La șarpe, Snake) from Oradea. The document is part of bequest of the pharmacist Ferenc Szabó one of the contracting parties. From this document results, tats the Seller pharmacist István Reisz, kept all the administrative and management rights of the pharmacy versus the Buyer. Based on these findings we supposed that we were dealparting with a fictiv document, specially prepared for the purpose of keeping and saving a pharmacy of a Jewish pharmacist, for the period after the war. With the help of other documents it has been proved the fictiv characteristic of the contract, fact that we supposed at the beginning of the study. The contract was signed in March 1944 after this , the Seller was deported.

Keywords: selling of a pharmacy, Oradea, 1944

Váradai zsidó gyógyszerészek sorsa a holokauszt idején

A mai Nagyvárad, mint adminisztrációs egység, csak 1850-ben alakult meg, négy kisebb település egyesüléséből. Ezek voltak: Olaszi, Újváros, Velence és Váralja. (Nagy)váradon a zsidóság, feltehetően, a 18. század folyamán jelent meg. Habár Lakos Lajos, a város egykori levéltárosa megjegyzi: „Hogy legelőször mikor lépték át a város kapuit, hiteles feljegyzés hiányában pontosan meg nem állapítható, mert a város levelesládája 1662–1692 évek között való török dúlások alatt teljesen megsemmisült.” [7] Három, négy emberöltővel később, *Mózes Teréz*, minden bizonnyal, az újabb kutatások eredményeképpen néhány századdal korábbról is említ zsidó személyeket Váradon és környékén (pl. 1515-ben egy Aurifex Horvat sau sido dictus”). Nem zárja ki, hogy a terület római megszállása idején (104–278) megfordultak itt zsidó származású emberek is [13].

Kezetben nem engedték, hogy letelepedjenek Olasziban és Újvárosban, de még éjszakára sem maradhattak a két városban, ezért Velencén és Szőlősön* húzták meg magukat. Később beköltözhettek a másik két városba is, és kiépítették a Váralja zsidó városrészt, megkezdték a vallásos szerveze-

* Szőlős (Peceszőlős) Nagyváraddal egykor szomszédos község, ma a város egyik kerülete.

teiknek a megalapítását és bekapcsolódtak a város gazdasági, társadalmi életébe. „Hiteles adatok szerint a váradi zsidóság története az 1772. évnél kezdődik, mert ekkor tudunk róla valamit, amennyiben ebben az esztendőben a régi írásokban már négy zsidó nevével találkozunk, akik közül az egyik Meyer, a másik pedig Herschel Spiro volt” [8].

Idővel kialakították egyházi struktúrájukat, iskolarendszereket, jótékonyági szervezeteiket stb. A zsidóság jelenléte számbelileg és gazdaságilag is egyre hangsúlyosabb lett a városban. A 19. század második felében a zsidó lakosság megduplázódott. Százalékosan a lakosság 25–26%-át jelentette, közöttük számos jeles intellektuella és vállalkozóval. „Dr. Grósz Frigyes volt a váradi zsidók között a legelső, ki a szellemi pályára lépő izraeliták későbbi hosszú sorát megnyitja” [9].*

Lajos Lajos adatait szerint a 20. század elején 48 orvos, 58 ügyvéd, 10 mérnök, 6 gyógyszerész, 8 újságíró és 29 zsidó tanító és tanár professzált a városban [10]. A zsidóság módos része jelentősen hozzájárult a mai nagyváradi városkép kialakításához is. A városközpont legszebb épületei, mint pl. Fekete Sas-, Moskovits-, Ulmann-, Adorján-paloták stb., mind zsidó pénzekből épültek.

Az 1800-as évek végén Németországban és Ausztriában megjelent antiszemita megnyilvánulások (lásd: tisztaeszlári per), a 20. század folyamán egyre erősödtek Magyarországon és Romániában is, s diszkriminatív rendeletek és törvények formájában vált hivatalos, állami problémává (lásd: numerus clausus). Ezek felsorolása, történelmi és jogi szempontból való értelmezése, elemzése meghaladja e szerény studium

* Dr. Grósz Frigyes (1797–1858) orvos és filozófus doktor. 1830-ban Váradon szemészeti kórházat nyitott, az első Magyarországon. „...megtestesítője a cselekvő, alkotó orvospolgárnak” [24].

határait, amiről gazdag és magasszintű irodalom áll a T. Olvasó rendelkezésére.

Tanulmányom célja, bemutatni a nagyváradi gyógyszerési szakma veszteségeit, azokat a tragikus sorsokat, amelyet az áldozatok, tiszteletreméltó, kiváló, jól felkészült szakemberek, tevékenységük, emberségük alapján nem érdemeltek ki. Ez a megállapítás érvényes mindenkire, akik a gázkamrákban végeztek vagy „csak” elhurcolták őket, egyaránt érvényesek, akárcsak egyetlen eldeportált ember esetében is. A deportálásokban odavesztett gyógyszerészek felsorolása, sajnos hiányos, mert szinte csak a patikatulajdonosokra vonatkozik, de az esetleg zsidószármazású alkalmazottakról csak elvétve akadnak adataink. Ezek ismeretében a névsor, minden bizonnyal, hosszabb lenne.

Már a román impérium idején is számtalan antiszemita erődemonstráció, pogrom esett meg országosan és a városban is. Most csak a legnagyobbat idézem, ami Nagyváradon 1927 decemberében, Hitler hatalomrajutása előtt öt évvel, az országból összegyűlt szélsőjobbos, legionárista diákság, egy itt szervezett „kongresszus” alkalmával szinte szétverte a városközpontot, a zsidó érdekeltségeket és meggyalázták a zsinagógákat, zsidó lakásokat [11]. A zsidók számára előnytelen, ellehetetlenítő kérések és rendelkezések jelentek meg (pl. kérték, hogy a keresztény patikusok számára kedvezményes adókat alkalmazzanak, korlátozzák az országban egyetlen, a bukaresti gyógyszerészeti karon a zsidó hallgatók számát, ne lehessen zsidóknak bérbe adni gyógyszertárakat stb.).

A nagyváradi izraelita gyógyszerészek helyzete, különösen súlyosbodott, a második bécsi döntés után, amikor, 1941 márciusában a miniszterelnök rendeletet adott ki a két zsidótörvény alkalmazásáról a visszacsatolt területeken is. Erről a helyzetről Mózes Teréz így ír: „Legelőször a Főutcáról és a Bémer térről távolították el a zsidó kereskedőket, mellék-

utcákba szorítva őket [...] bevonták régi éttermek bérletét, iparosok iparendélyét, [...]. Aki tehetett, hogy megélhetését biztosítsa őskereszténnyel, úgynevezett „stromannal”, társult, aki neve mögött ideig-óráig meghúzódhatott. [...] Az ügyvédi kamara 120 zsidó tagja közül csupán 12 maradhat (egyelőre pályán” [12].

Ezek az intézkedések a gyógyszerészeket is sújtották. A gyógyszerészek csak a minisztérium által kibocsátott engedéllyel működhetek, amit egy helyi bizottság véleményezése alapján adott ki a hatóság. 1942-től kezdve bevonták a zsidó tulajdonban lévő gyógyszertárak működési jogát. 1943-ban vonták be például, Atlasz Lajosnak, a Szent Antal patika tulajdonosának a jogát [26]. Hasonlóan tettek a Kleopátra (tul.: Pajor Pál), Diana (Sebestyén Artúr), Órangyal (Révész János), Hungária (Szabó Sándor) és Minerva (Gálosi Ferenc) patikákkal is. A Bihar megyében működő gyógyszertárak közül hasonló intézkedések áldozatai lettek a nagyszalontai (Székely Zoltán), barátkai (László Géza) és nagybáródi (Schul Henrik Jenő) Reményhez címezett gyógyszertárak, a margittai Sixtusi Madonna (Szabó József) [30]. Érmihályfalván, feltehetően ugyanennek a rendelkezésnek alapján 1942 augusztusában ruházta át Mózes Károly Hygieiához címzett patikáját Balássy Jolánra [31].

Ennek egy másik kirívó példája, hogy dr. Rácz Rezsőt a patikájából kitiltották és azt vitéz Szepesváry Károly (alias Stolz) „ejtőernyős” gyógyszerésznek adták át. Zsolt (sz. Rácz) Ágnes által kiadott Éva lányom című kötetéből ismerhetjük, milyen kegyetlen, negatív hatással volt ez dr. Ráczra [29, 1]. Később – egy ötezer pengős „figyelmesség” ellenében, Rajnay (alias Reiner) Károly városparancsnoknak –, visszakapta azt, de már nem vezethette. Ő is kénytelen volt egy strómant alkalmazni, az akkor fiatal Bácskay Tibor személyében [29].

A helyzet még jobban romlott az 1944. március 19-i német megszállás után, amikor csúcsára érkezett a zsidó közös-

ség végzálása, ami a sárga csillag viselésén át, a gettósításon keresztül a zsidóság deportálásához és megsemmisítéséhez vezetett.

A fentebb idézett százalékos arányszámok, az 1940-es évek elejére, talán még nagyobbak voltak bizonyos foglalkozások, szakmák terén is, mint az ügyvédi és orvosi pályán, a kereskedők, gyógyszerár-tulajdonosok stb. között. Jelenlegi tudásunk szerint, például, ebben az időben a városban működő 20 patika között 9 volt keresztény gyógyszerész tulajdonában és 11 zsidó patikusok kezében [26]. Ez az arány (55%) sokkal nagyobb volt, mint az országos átlag (15,3%) vagy a budapesti (27%). Ennek a ténynek eredményeképpen ezekben a társadalmi kategóriákban a deportálások okozta veszteségek is jelentősebbek, nagyobbak voltak.

És hogy mi következett, megtudhatjuk Heyman Évike naplójából,* Katona Béla és Mózes Teréz, Simon Magda, Zsolt Béla, Nyiszli Miklós, Löwy Dániel és mások tragikus írásaiból.

* Heyman Éva – dr. Rác Rezső unokája – naplója volt a Zsolt Ágnes által kiadott kötet alapja, amelyet az első házasságából született 13 éves kislány 1944. február 13-án kezdett írni és a gettóban töltött utolsó napokban juttatta ki a Rác család házvezetőnőjével onnan. A napló eredetiségéről, illetve a kislány jegyzeteiről és az édesanyja által történt esetleges átírásáról, átszerkesztéséről, kiegészítéséről megoszlanak az irodalomkritikusok véleményei [1].

Vissza nem tért gyógyszerészek

ATLASZ LAJOS (1885–1944) – Szent Antal gyógyszerész (1918–1942/1943), tulajdonos.

Részt vett az első világháborúban, mint egy mozgó katonai kórház parancsnoka. Kitüntetésekkel szerelt le [26]. A háború után vásárolja meg a Szent Antal gyógyszerésztárat. 1943-ban bevonják a jogát, amit rövid ideig Bitay Balykó Bálint vezetett.

Haláláról több verzió is kering:

- Bent volt a nagyváradai gettóban, ahonnan nem lehetett kikerülni. Katona Béla szerint meg is kínozták, ismerje be hova mentette, dugta javait. Erről így írt: „Ugyancsak magyar helytállásaira hivatkozott Atlasz Gyula (?) gyógyszerész is. A diplomata külsejű ősz patikust úgy összeverték, hogy vallatása után már csak mankóval tudott járni” [6].

- Egy volt szomszédja, a nemrég elhunyt *Tuduka Oszkár* ny. tanár, állította, hogy mielőtt a gettóba vitték volna őket, feleségével együtt, a lakásukban, méreggel végeztek magukkal [28].

Feltételezem, hogy a két információ nem ellentétes, csak a helyszín változott. Valahol olvastam, hogy a váradi gettóban mind Atlasz, mind Mihály Lajos gyógyszerészek és feleségeik méreggel vetettek véget életüknek. Somogyi László emlékirataiban, mint Auschwitz felé, útközben öngyilkosságot elkövetőket említi még dr. Rácz Rezsőt és nejét, s Róth Miklóst is [31]. Hasonló esetekről ír Mózes Teréz is: „Azok akik nem bátorkodtak szembenézni a bizonytalan jövővel, vagy nem volt erejük megszökni, az öngyilkosságot választották. A legtöbb hasonló kísérletet házaspárok, férj és feleség követték el, különösen idősek, orvosok és gyógyszerészek, akik könnyebben juthattak mérgekhez” [14].

FARKAS ISTVÁN (1874–1944) – Arany Sas (1907–1909), Őrangyal (1909–1912), később, Apolló néven, egy sikeres drogériát nyitott és vezetett.

1926-tól kétszer is megválasztják a helyi Kereskedelmi Csarnok elnökének. „Eredményesen harcolt a világválság idején a kereskedelem egzisztenciájának biztosításáért.” Ezért 1928-ban és 1929-ben kitüntetésekert kapott [5].

FARKAS PÁL (1909–?) – Farkas István fia, aki 1933-ban szerzett diplomát Szegeden [25]. Sorsáról nem tudunk semmit, de a Mózes Teréz által közölt áldozatok listájában megjelenik egy Farkas Pál nevű személy is [15].

HAJDÚ HUGÓ (1883–194?) – Csillag gyógyszerár (1918–1942).

1913-ban jött Nagyváradra és mint alkalmazott dolgozott. Ő volt az alkalmazott gyógyszerészek szakszervezetének az elnöke. A Csillag patikát 1918-ban vásárolta meg. Gyógyszerára 1942-ben már Ecsédi Csapó Zoltán néven szerepel. Az ő neve is megtalálható a Mózes Teréz-féle névsorban, „farmacist” megjegyzéssel [16].

KÁIN ESZTER (Mező Ernőné) (1889–1944) – Arany Sas gyógyszerár (1916–1944).

Egy lerobbant, elhanyagolt patikát vett át 1916-ban, amit kitartó munkával és hozzáértéssel a város egyik élenjáró gyógyszerárává fejlesztett fel. A Tanácsköztársaság idején „kommunizálták” az Arany Sast. Aktív tagja volt a helyi zsidó hitközségnek és civil szervezeteknek is [5, 24].

DR. MESSINGER ÁRMIN (1880–1944) – vegyész és gyógyszerész. Gyógyszerészeti diplomáját 1905-ben szerezte Budapesten, ott is doktorált, a kor egyik legjelentősebb gyógyszerészeti

vegyészprofesszoránál, Than Károlynál. Disszertációjának témája: A hipophosphitek kvantitatív meghatározása térfogatos úton (1906) Messinger volt a nagyvárad Vesta vegyigyár megalapítója, amelynek a későbbi Sinteza gyár lett a jogutódja. Feleségével együtt odavesztek a deportálásban [18].

MEZŐ ERNŐ (?-1944) - adatai nincsenek. 1923-tól a felesége Arany Sas patikájában dolgozott, közösen vezették azt [5, 17]. 1944 áprilisában, mint „politikailag megbízhatatlan egyént” letartóztatták [32].

DR. RÁCZ (alias Rosenberg) REZSŐ (1884-1944) - Oroszlán gyógyszerész (1909-1912), (Magyar) Korona (1912-1944).

Budapesten diplomázott 1904-ben, majd az Eljárás asarylaldehid- és trimetoxi-benzoésav előállítására és az asarylsav néhány származéka című doktori téziseit 1905-ben védte meg Kolozsváron, Fabinyi Rudolf professzornál.

RácZ doktor mintegy 35 éven keresztül a város egyik leghalmozottabb gyógyszerésze volt mind szakmai, mind közösségi téren. Több szakmai szervezet aktív tagja és többrendbélileg azok vezetője vagy vezetőségében szerepelt. Sokszor képviselte a váradi szervezeteket regionális vagy országos szakmai rendezvényeken, részt vett jótékonyági akciókban. Somogyi László emlékirataiban így jellemezte dr. RácZot: „az egyesület esze és olykor (szükség esetén) a szószólója is volt” [33]. A deportálás előtti időkben történt nehéz időkről unokája, Heyman Éva, naplójából alkozhatunk képet (lásd RácZ Ágnesnél). [1].

KAUFMAN IRÉN (dr. RácZ Rezsőné) - Oroszlán gyógyszerész (1909-1912), (Magyar) Korona (1912-1944), 1915 és 1918 között társtulajdonosa a Magyar Koronának.

Mint RácZ Rezső felesége, végigszenvedte a zsidóság ellen irányult atrocitásokat, amit gyenge idegzete miatt nagyon

nehezen viselt el. Férjével együtt rögtön az Auschwitz-Birkenauba érkezésük után gázkamrában végezték életüket [1]. Más információ szerint önkezükkel vetettek véget életüknek [31].

RÁCZ ÁGNES (Zsolt Béláné) (?-1948) - dr. RácZ Rezső lánya. Korabeli almanachok szerint, az 1943-44-es tanévben elsőéves gyógyszerészhallgató volt Budapesten [34]. Feltehetően későbbben ment az egyetemre, mert 1944 februárjában az ő kislánya már 13 éves volt, vagy a gyakornoki vizsgáját már abszolválta és így működhetett mint nem okleveles patikus. Az egész családját begettőzták Nagyváradon, de neki és férjének sikerült elkerülni a deportálást és kijutni Svájcba. Sem a kislányát, sem szüleit nem sikerült megmenteni, amit nem tudott feldolgozni, magának megbocsátani. 1947-ben kiadta a lánya, Heyman Éva, 13 éves korában írt naplóját, a saját neve alatt, Éva lányom címmel, majd 1948-ban öngyilkosságot követett el [29, 1]. Annak ellenére, hogy nem közvetlen áldozata a deportálásoknak, halála a holokauszt rovására írható.

DR. RAÁBER ÁRPÁD (1879-1944) - Szent István gyógyszerész (1910-1944).

Jól felkészült gyógyszerész. Miután lediplomázott, az egyetemen maradt, később ő írta Vonrdrasek József tankönyvének első kiadásában a kötszerekről szóló fejezetet. Doktori címét 1908-ban Budapesten szerzi meg 1908-ban A methylijodid hatása a mercuridí ammoniumchloridra témában. 1910-ig a Gyógyszerészi hetilap szerkesztője. Ebben az évben érkezik Váradra.

A Szent István patika kezelője volt, 1944-ig. Az officinai munka mellett, illatszerek és kozmetikai cikkek nagybani gyártásával is foglalkozott, s ő gyártotta és látta el az egész országot Purgó-val és Salvatic nevű gyomorgyógyszerrel. A Bayer és tsa., a budapesti Puergó gyár és a Tress gyógyszer-

vegyigyár képviselője is volt: Dr. Raáber neve 1930–1934 között megjelenik, mint a nagybáródi Remény gyógytár tulajdonosa is amelynek a kezelője Schul Henrik Jenő volt [1, 12, 23].

RAÁBER ÁRPÁDNÉ sz. Schulmann Margit (18?-1944) – Szent István gyógyszertár (1910–1944).

Ő volt Nagyváradon az első gyógyszertár-tulajdonos hölgy, mert a Szent István patika az ő nevére volt bejegyezve. Férjével együtt eltűntek a második világháborúban, a két gyerekük átjutott Romániába és túléltek a háborút. Mivel a szülők nem tértek vissza, a megörökölt gyógyszertárat 1946-ban bérbe adták Szabó Ferenc gyógyyszerésznek [2].

REISZ ISTVÁN (1885–1944) – Kígyó gyógyszertár (1910–1944). Hogy megmentse patikáját a háború utáni időkre, 1944 márciusában eladja / átíratja Szabó Ferenc nevére. A Szabó család még a kislányát is rejtegette, mint a saját gyerekeinek, úgy mond, budapesti unokatestvérét. Reisz özvegy ember lévén, nagyon ragaszkodott a gyerekhez és hazavitte. Kislányával együtt, mindkettőjüket deportálták és elpusztították. A gettóban, Katona Béla leírása szerint, őt is kegyetlen kínvallatásnak vetették alá, hogy mondja el, hol van a gyógytáráért Szabótól kapott több százezer pengő. Hogy valójában mennyit kapott Reisz, nem tudjuk, de a szerződés tervezete alapján, nekem úgy tűnt, hogy csak egy formális átírás történt, mert a szerződés tervezet szerint, az eladónak több joga maradt a patika felett, mint a vásárlónak [3, 24].

RÉVÉSZ JÁNOS (1888–1944) – Órangyal gyógyszertár (1915–1944).

A nagyváradai Premontrei Főgimnáziumban tanult, majd Váradon gyakornokoskodott. Diplomát Budapesten szerzett. Több magyarországi városban és váradai gyógyszertárban is

dolgozott. 1915-ben vásárolta meg az Őrangyal patikát. Neve nem jelenik meg a Mózes-féle névsorban [24], de a nagyváradi Cion-zsinagógában elhelyezett emléktábláról tudhatjuk, hogy 1944. szeptember 15-én halt meg Wolfsbergben [35].

RÓTH MIKLÓS (?-1944) – 1918-ban társtulajdonos a Korona gyógyszerertárban dr. Rác Rezsővel, majd saját drogériát nyitott. Ő is a deportálás alatt lelte halálát [18]. Egyes feltevések szerint öngyilkos lett.

SEBESTYÉN ARTÚR (1890-1944) – Szent Antal gyógyszerertár (1917-1918 - kezelő), Diána gyógyszerertár (1919/1922 ?-1944).

Dr. Péter H. Mária, az erdélyi gyógyszerészettörténet legkiemelkedőbb szerzője szerint, Sternsthal Sándor gyógyszerész fia. Sorsa bizonytalan, a második világháború után nincsnek róla adatok. Sajnos Mózes Teréz kötetében az áldozatok között szerepel feleségével együtt [19, 24].

SZABÓ SÁNDOR SAMU (1876-1944) – Nagybárod (Bihar megye) (1904-1918), Sabina gyógyszerertár (1919-1942).

Az első világháborúban behívták katonának, így a patikáját be kellett zárnia, de a báródiak kérésére hazaengedték. 1919-ben elcseréli a gyógyszerertárát Antal Sabin váradi Sabina patikájával. (A csere dátumáról a szerzők nem azonos adatokat adnak.) Tény, hogy a Sabinát 1941-ben átkereszteli Hungáriára, majd 1942-ben átadja/eladja Szabó-Aczél Istvánnak. Aktív tagja volt a szakmai érdekvédelmi szervezeteknek és a neológ izraelita egyháznak. A deportálásból nem jött haza [24, 5].

VADÁSZ GUSZTÁV (?-1944) 1912-ben dr. Rác Rezsővel közösen nyitották meg a Korona gyógyszerertárat, később kivált a cégből és egy sikeres drogériát nyitott Nagyváradon. [1].

A Mózes Teréz könyvében megjelenik még két drogéria-tulajdonos, FREIFELD JÓZSEF (Ninon drogéria) és LÖENSTEIN JÓZSEF (Angyal drogéria) neve is, akikről nem tudjuk, hogy szintén gyógyszerészek voltak-e. Egyrészt megtudjuk, hogy az ők és Farkas István (Apolló) drogériáit is lepecsételték a hatóságok, másrészt, hogy szintén jelen voltak a tragikumba torkollott váradiak sok száz és ezer sorstársai között [20, 21, 22].

Akik visszatértek a deportálásból

PAJOR PÁL (?-1975) - Kleopátra gyógyszerész (1928-1930 - bérlő) (1930-1942, 1945-1949 - tulajdonos), államosítás után 9. sz. gyógyszerész (egykori Madonna patika) 1950-1975 - alkalmazottja.

Hosszú ideig úgy tudtuk, hogy ő az egyetlen, a deportálásból visszajött váradi patikus. Felesége és 13 éves kislánya odavesztek a deportálásban.

Pajor egy jól felkészült, igényes és szigorú patikus volt. 1928-tól bérelte, majd 1930-ban megvásárolta a Kleopátra gyógyszertárat. A faji törvények miatt, 1942-ben Barla Dezsőre íratta a gyógyszertárát, amelyet 1945-ben visszacapott, és tőle államosították 1949-ben. Tanú volt a nürnbergi perben, Auschwitzban felismerte dr. Victor Capesiust, aki a Bayer gyár romániai képviselője volt. Auschwitzban Capesiusnak jelentős és szomorú szerepe volt a deportáltak válogatásában. Erről tett Pajor nyilatkozatot, a nürnbergi per keretében, Frankfurtban. Aktív tagja volt a zsidó szervezeteknek, a háború után is vezetőségi tagja volt a hitközségnek [3, 24].

GÁLOSI FERENC (1886-?) – Arany Sas (kezelő) (1915–1916), (1920–1949) Minerva gyógyszerár (tulajdonos).

1909-ben diplomázott Kolozsváron. Közel négy évig vett részt az első világháborúban és ez után, 1919-ben jött Nagyváradra. 1920-ban nyitja meg Minerva néven saját gyógyszerárát a Szent László téren. Sokáig nem voltak biztos információk a sorsáról.

Most már tudjuk, hogy minden kétséget kizáróan hazatért a deportálásból, mert az 1949. évi államosítás után, néhány kollégájával, résztvett egy, a Körösök-vidéke gyógyszerészeti történetére vonatkozó tanulmány beindításában [4].

SOMOGYI LÁSZLÓ (alias Schönzweig) (1892–1973) – több budapesti és váradi patika (alkalmazott), (1942–1944) Rozália község (Máramaros megye) (munkaszolgálatos gyógyszerár vezető), (1948–1949) Somogyi gyógyszerár (tulajdonos), 1949–1963 Margitta (Bihar megye – alkalmazott).

Somogyi Lászlónak számos dokumentumát nemrég kaptam meg, második házasságából született lányától. Ez az anyag egy, sokoldalú tehetségekkel megáldott, emberről „mesél”. A dokumentumok feldolgozása után egy önálló közlemény tárgya lesz az élete és munkássága. Most csak a deportálásához fűződő eseményeket említem, amelyeket versben és prózában is megírt, amelyek a holokausztnak és az ő személyes tragédiájának a valós és értékes dokumentumai. Több lágert végigjárt, három szelekción, válogatáson is átesett és végül szerencsésen haza érkezett. Felesége és két gyermeke Auschwitzban halt meg, Az auschwitzi első válogatáson, ahogy leírja, felismerte őt dr. Capesius, megkérdezve, hogy „maga gyógyszerész”, az igenlő válasz után hátat fordított és nem látta többet. Visszatérve sokoldalúságára, Somogyi zenélt és zenét szerzett, amihez szöveget is írt, s festett is, a már említett verselés és prózai írások mellett [27].

Remélem, ezzel a megemlékezéssel sikerült a nagyváradi zsidóság, egy kiemelkedő értelmiségi rétegének, tragikus vesszőfutásának és elpusztításának 70. évfordulója alkalmából, egy szerény emléket állítani. Kiváló szak- és közösségi emberek, akiknek elvesztése nem csak a zsidóságnak, de az egész városnak jelentős veszteséget jelentett, amivel ország s világ szegényebb lett.

Emlékezzünk rájuk tisztelettel, és akik nem éltek meg ezeket a vészjós időket ismerjék meg, s ne feledjük, hogy ez nem történhet meg még egyszer az emberiség történelmében, annak ellenére, hogy az ordas idegengyűlölő és antiszemita, sőt neofasiszta eszmék ismét mutatkoznak világszerte.

Irodalom

1. Budaházy I.: *Halványodó arcképek*, Varadinum Script Kiadó, Nagyvárad, 2014, 37-53.
2. Budaházy I.: *Aszklepiosz és Hygieia Nagyváradon*, Varadinum Script Kiadó, Nagyvárad, 2008, 230.
3. Idem, 221-232.
4. Cristescu, P. & col. *Contribuții la istoricul farmaciilor din părțile Crișanei*, gépírott jegyzetek, a szerző tulajdonában.
5. Fehér D.: *Bihar-Bihar-megye, Oradea-Nagyvárad kultúrtörténete és őregdiákjainak emlékkönyve, 1933-1937*, Sonenfeld Adolf Rt. Oradea, Nagyvárad, 1938, 157-161.
6. Katona B.: *Várad a viharban*, Kiadta a TEALA Kórház Támogató Egyesület, Nagyvárad, 1946, 215.
7. Lakos L.: *A váradi zsidóság története*, Nagyvárad Nyomda és Újságvállalat, Nagyvárad, 1912, 47.
8. Idem, 48.
9. Idem, 218.
10. Idem, 255.
11. Mózes Teréz: in Borcea, L., Gorun, Gh (szerk.): *Istoria orașului Oradea*, Ed. Cogito, Nagyvárad, 1995, 471.

12. Mózes Teréz: *Váradai zsidók*, Literator Kiadó, Nagyvárad, 1995, 174.
13. Mózes, Tereza: *Evrei din Oradea*, Ed. Hasefer, București, 1997, 15–20.
14. Idem, 205.
15. Idem, 268.
16. Idem, 285.
17. Idem, 311.
18. Idem, 322.
19. Idem, 329.
20. Iden, 199.
21. Idem, 272.
22. Idem, 308.
23. Pașca, Manuela, Bianca: *Istoria farmaciilor din Bibor*, Ed. Universității din Oradea, Nagyvárad, 2013, 216–217.
24. Pásztai O., Gerhardt L.: *Jeles egykori premontrei diákok*, A Nagyváradai Premontrei Öregdiákok Egyesülete, Nagyvárad, 2008, 103–105.
25. Péter H. Mária: *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai*, 2. kiadás, kiadja az EME, Kolozsvár 2013, 100.
26. Pop, Alexandru.: *Farmacii publice orădene 1919-1949*, Crisia XXIX, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1999, 192–212.
27. Somogyi L.: személyes írások, a család tulajdonában.
28. Tuduka O. szíves közleménye, 2006. VI. 10.
29. Zsolt Ágnes: *Éva lányom*, XXI. század Kiadó, Budapest, 2011, 54–55.
30. Szmodits L., Dobson Sz.: *A magyar zsidóság és gyógyszerészet 1945-ig*, MgyTT, 2014, 97–105–112.
31. Somogyi L.: személyes írások, kézirat, a család tulajdonában, 47. lap hátoldala.
32. Lőwy D.: *Az úri város zsidó lakosai*, Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete, 2015, 199. o.
33. Somogyi L.: személyes írások, kézirat, a család tulajdonában, 43. o.
34. Szász T.: *817 Gyógyszerészi Értesítő az 1944 ére*.
35. Lőwy D.: *Az úri város zsidó lakosai*, Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete, 2015, 411. o.

Ez a dolgozat megjelenés alatt van az EME Orvostudományi értesítőjében.

Rezumat

Soarta farmaciștilor evrei din Oradea, în timpul holocaustului

Autorul a studiat destinele farmaciștilor evrei din Oradea, în timpul celui de al doilea război mondial. După o sumară trecere în revistă a manifestărilor antisemite, începând cu sfârșitul secolului XIX., care peste jumătate de secol au culminat în exterminarea în masă a persoanelor neariene, se trece la studierea victimelor deportărilor farmaciștilor din orașul de pe Crișul Repede. În lucrare se tratează soarta a 22 farmaciști de origine evreiască, dintre care doar trei au avut șansa de la viață a reveni în oraș.

Studiul este dedicat tuturor victimelor holocaustului, la aniversarea de 70 ani de la terminare acestor tragedii. Studiul vrea să fie un memento, ca asemenea lucruri să nu se mai repete niciodată, cu toate că ideile xenofobe și antisemite, și chiar neonaziste, din nou, câștigă teren în lume.

Cuvinte cheie: holocaust, farmaciști, Oradea

Abstract

The fate of Jewish pharmacists during the Holocaust

The author has studied the fate of Jewish pharmacists from Oradea during the Second World War. After summarily reviewing the anti-Semite actions starting from the end of the XIXth Century which after half of century culminated in the extermination of the non-arian persons, the author descends to the study of the victims of the pharmacists deportations from the city on the banks of Crișul Repede river.

The work is dealing with the fate of 22 Jewish origin pharmacists, from which only three had the chance to return to the city.

This study is dedicated to all victims of the Holocaust at the 70th anniversary of the end of these tragedies and wants to be a memento so these deeds will never happen again, although the xenophobe, anti-Semite and even neo-nazi conceptions are once more gaining ground in the world.

Keywords: holocaust, pharmacists, Oradea

Dr. Capesius – aki nem csak gyógyszerész volt

Figyelemmel olvastam dr. Balázs Károly, dr. Victor Capesius életére és egyáltalán dicsőnek nem mondható pályafutására vonatkozó közleményét, ami feltehetően a cikkben idézett könyv recenziója [1]. Egy hasonló feldolgozását a kötetnek mutattak be szeptemberben, a Román Gyógyszerészettörténeti Társaságnak XXIV. találkozásán [2].

Őszintén el kell mondanom, hogy nem sok kedvem van foglalkozni vagy írni egy olyan személyről, aki lábbal tiporta fogadalmát, esküjét, s ahelyett, hogy az embertársai javáért, egészségéért tevékenykedne, a lelkét eladta egy ördögi tervnek, ezeket küldve a kegyetlen halálba. Hogy mégis tollat ragadtam, azzal a céllal teszem, hogy még néhány eddig ismeretlen adattal egészítsem ki a két említett cikket.

Sajnos, Nagyváradról, eddigi ismereteink szerint több mint húsz gyógyszerész és azok családjai váltak a deportálások áldozatává [3]. Ezek közül csak három néhai kollégánk hazatéréséről vannak információink. Két megmenekült ezek közül bizonyítottan találkozott Capesius gyógyszerésszel.

Az első, és akiről hosszú ideig úgy tudtuk, hogy az egyedüli aki hazajött, az *Pajor Pál* (?–1975) volt. Pajor Prágában végezte egyetemi tanulmányait és 1928-ban került Nagyváradra, 1930-tól a Kleopátra gyógyszertár tulajdonosa volt. 1942-ben, a faji törvények nyomására, gyógytárát átíratja *Barla Dezső* keresztény

kollégája nevére, hasonlóan más sorstársaihoz, hogy megmentse azt a háború utáni időkre. 1944 májusában családjával együtt deportálták. Felesége és 13 éves kislánya odaveszett az auschwitzi embertelen halálgyárban.

Somogyi László, egy másik hazatért visszaemlékező írása szerint, Pajor „mint Häftling*, ő (Capesius – B. I.) hatáskörében dolgozott egy ideig Auschwitzban“ [4]. Pajor találkozásáról és szelektálásáról nincs adatunk, de azt tudjuk, hogy vallomást tett Frankfurtban, a Capesius ellen indított perben. Erről *dr. Mózes Teréz* a Váradi zsidók című kötetében így ír: „Az auschwitzi per folyamán kiderült, hogy sok orvos és gyógyszerész mellett a szelektálásban részt vett a Szebenből származó** *dr. Victor Capesius* is. A deportálást megelőző években Capesius erdélyi városokba utazott, minden este más gyógyszerésznél – kereszténynél és zsidónál –, vacsorázott. A Váradról, Kolozsvárról elhurcoltak közül sokan felismerték a magyarul is jól beszélő SS szelektáló tisztben Capesius gyógyszerészt. Pajor Pál, váradi gyógyszerész tanúként való kihallgatása alkalmával, a frankfurti esküdtbírósnak elmondta, hogy még 1940 előtt ismerkedett meg Capesius-szal, aki annak idején a Bayer-művek első propagandistájaként dolgozott Romániában. *Ádám Marianna*, *dr. Ádám Miklós* felesége, nagyváradi röntgen-asszisztens is megerősítette az előbbi tanú vallomását. Ő is látta Auschwitzban Capesiuszt szelektálni, akárcsak *Blum Lili*, a kolozsvári *Blum gyógyszerész* lánya. Egyesek kedvező vallomást tettek *dr. Capesius* mellett. Talán ennek is köszönhető, hogy mindössze kilenc évre ítélték. De az nem kétséges, hogy mint szelektáló orvos ezeket küldött a halálba“ [5, 6].

* Rab

** Szebenben csak tanult.

Somogyi gyógyszerész írása alapján feltételezhető, hogy Pajort éppen a védelem idézte be tanúként a Capesius-perbe. „...talán valamennyire kedvező tanúvallomást fog tenni vele szemben. De tévedett, mert Pajor – ahogy nekem visszajövele után elmesélte –, a valóságnak megfelelően alaposan ráolvasott. A tárgyalás birói ítélete 15 évi fegyház volt“ [4].*

A másik hazatért *Somogyi (alias Schönzweig) László* (1892–1973) volt. A diplomáját 1922-ben szerezte meg Budapesten. Ez után több nagyváradí patikában tevékenykedett, mint alkalmazott gyógyszerész. Ez a sokoldalú tehetséggel megáldott személy, hazaérkezése utáni években több gyerek- és fiataalkori visszaemlékezése mellett leírta a deportáláshoz vezető eseményeket, a holokauszt alatti sorsának alakulását és a véres időszak vérlázító történéseit is, versben és prózában egyaránt. Ezeket egy nagyformátumú, 3. és 78. oldal között megszámozott füzetben kéziratban, egyes részeket gépiratban is megőrzött a család és számomra lehetővé tette ennek feldolgozását, mint egy gyógyszerészettörténeti forrást. Ez egy komplex tanulmány témáját fogja képezni. Most csak a Capesius-szal történt találkozását leíró részt fogom idézni.

Az Így történt – elbeszélő költemény című verses írásában így emlékszik az ominózus találkozásra:

„...“

Szurony előtt megyünk, már rabként előre,
Batyunkat cipelve, – tán a veszthelyre.
S mint odaértünk, hol elválasztanak,
Batyunktól SS-ek megszabadítanak.
S amíg révetegen álldogálunk ottan,
Megszólít engem egy SS-tiszt legottan.

* Ez az állítás téves, az ítélet csak kilenc év volt [1, 5].

És amint fürkészve az arcába tekintek
Ismerős alakot felismerni vélek.
Ugye ön gyógyszerész – mond –, én is az vagyok.
Mire felismertem, s köszönni akarok,
Ám ő hátat fordít, s a faképnél hagyott.
Doktor Capesius, e névre hallgatott,
Ki szelektálásnál, Mengelét felváltva,
Százakat küldött ártatlan halálba.
Jól menő gyógytárát Segesváron hagyta,
Fasiszta ifjúnak olcsón bérbe adta.
Most doktor Mengele int maga elébe,
És gyorsan elküldött jobbra, előre,
A családomat pedig, elküldötte balra,
...”. [7]

A prózai szövegben Somogyi beszédesebben írta le a momentumot:

„Mialatt feleségem Mengele előtt volt, odajött hozzám egy SS tiszt, aki nagyon ismerős volt nekem, s így szólított meg: „Sind sie Apotheker, mich uns? Ich bin auch Apotheker.” Mire én jobban megnéztem és felismertem, dr. Capesius Victor segesvári gyógyszerértéktulajdonos volt. Erre üdvözölni akartam őt, mondván: „Ich habe die ehre, Herr Apotheker!” és kezet akartam nyújtani neki, mire ő sarkonfordult és szó nélkül faképnél hagyott. Bizonyára kellemetlen lett volna neki a leleplezés. Pedig ő segíthetett volna a családom megmentésében. Mint később értesültem, ő helyettesítette a szelektálásnál Mengelét. Jól menő patikája volt Segesváron, amelyet már az előtt két évvel bérbe adott egy szintén szász kollégájának. Ő pedig kötélnek állt és jelentkezett SS-szolgálatra, ahol megfelelő kiképzést kapott. Lehet, hogy már előzőleg ismerte dr. Mengelét, aki állítólag beszercei szász orvos volt, mielőtt SS-szolgálatra vállalkozott. Dr. Capesius*

* Hibás információ

eljárása nagyon meglepett és igen rossz hatással volt rám, hiszen én többszöri találkozásunk után egy megnyerő külsejű és udvarias kollégának ismertem meg. De hát, a látszat csalt...” [4].

A harmadikról, *Gálosi Ferencről*, csak szegényes információink vannak. Kolozsváron diplomázott 1909-ben. Nagyváradra 1910-ben jött. 1921-ben megnyitja Minerva nevű gyógyszerétárát. A deportálás körülményeiről és helyéről nincsenek adataink. Bizonyítottan hazatért és 1949-ben államosítják a gyógyszerétárát. Ez után nincsen információnk [3].

A bemutatott két első eset bizonyítja, hogy 1944–45-ben mennyire nem a gyógyszerészi munka alkotta Capesius fő tevékenységét. De ezen túl, az idézett román nyelvű feldolgozása a kötetnek megjegyzi, hogy Capesius feladata volt a gázkamrákban használt Ziklon B gázzal telt dobozok és a gyilkos fenol injekciók nyilvántartása és kiszolgálása is [2].

Jogosan felmerül a kérdés: hogyan tudta a hitleri propaganda és a parttalan gyűlölet eltorzítani szinte egy egész kulturált nemzet lelkét és erkölcsi érzését? Hogyan történhetett meg, hogy emberséget és empátiát igénylő hivatások gyakorlói önként jelentkeztek és vállaltak részt ezek lélektelen kiirtásában? Hogyan nem ébredt fel a lelkiismeret a menelékben, capesiusokban és akár a keretlegényekben, mint *Adolf Krömer* gyógyszerészen. A gázkamra „csak” az egyik módszerük volt, mert sokan pusztultak el gyilkos golyóktól vagy akár vasdorongokkal agyonverve.

Mindezekhez tevőlegesen hozzájárulva, úgy érzem, Victor Capesius óriás kárt tett hivatásunk tisztaságának és jó hírnevének.

Irodalom

1. Balázs K.: *Gyógyszerészettörténet*, XIII. 1. (2015) 22–23.
2. Arcan, Oana et co.: in Reuniunea Națională de Istorie a Farmaciei, Ediția XIV., Sibiu 2015, 47–50.
3. Budaházy I.: *A váradai zsidó gyógyszerészek sorsa a holokauszt idején*, az EME OgyTsz XXV. ülészakán bemutatott tanulmány – kézirat a szerzőnél.
4. Somogyi L.: *Emlékiratok* (kéziratos füzet – a családnál), 52. o.
5. Mózes Teréz: *Váradai zsidók*, Literator Könyvkiadó, Nagyvárad, 1995, 229. o.
6. Mózes, Tereza: *Evrei din Oradea*, Editura Hasefer, București, 1997, p. 217.
7. Somogyi L.: *Így történt – elbeszélő költemény*, (gépírat – a szerzőnél), 6.

A tanulmány megjelenés alatt a *Gyógyszerészettörténet* c. folyóiratban (Budapest).

Rezumat

Dr. Capesius – aki nem csak gyógyszerész volt

Dr. Capesius – care nu a fost numai farmacist

Autorul completează datele din două articole recent apărute, în legătură cu farmacistul dr. Victor Capesius, care în timpul deportărilor la Auschwitz, a participat activ la selectarea evreilor, înlocuindu-l pe dr. Mengele și a răspuns de depozitul de gaze Ziklon B și de injecții letale de fenol. Informațiile noi provin de la doi farmaciști orădeni, care s-au întâlnit la Auschwitz cu Capesius și au reușit să revină din deportare.

Cuvinte cheie: dr. Victor Capesius, Auschwitz

Abstract

Dr. Capesius – who was not only a pharmacist

The author complement data from two recent articles published in connection to pharmacist dr. Victor Capesius, who during the deportations to Auschwitz has actively participated in the selection of the Jews replacing Dr. Mengele, also being responsible for the Zyklon B gas storage and lethal phenol injections. The new information is coming from two pharmacists from Oradea, who met Capesius in Auschwitz and managed to return from deportation.

Keywords: dr. Victor Capesius, Auschwitz